

Uskonnollinen jatkuvuus ja katkokset perheissä

Neljä metateemaa

KATI TERVO-NIEMELÄ, LAURA KALLATSA & JENNI SPÄNNÄRI

TIIVISTELMÄ Artikkelissamme analysoimme uskonnollista jatkuvuutta ja katkoksia perheissä Mixed Method -lähestymistavalla. Tutkimusaineistomme koostuu kolmen sukupolven perhehaastatteluista suomalaisissa perheissä (58 haastateltua henkilöä 16 eri perheestä) ja viidessä eri maassa toteutetusta kyselylomakeaineistosta (N=8 404). Aineiston pohjalta olemme eritelleet neljä metateemaa, jotka ovat kaikkein merkityksellisimpiä uskonnolliselle jatkuvuudelle ja katkoksille perheissä. Nämä metateemat ovat: 1) uskonnosta puhuminen vs. puhumattomuus; 2) turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys; 3) rakenne ja sisältö ja 4) joustavuus vs. staattisuus. Artikkelini on osa kansainvälistä tutkimushanketta The Transmission of Religion Across Generations: A Comparative International Study of Continuities and Discontinuities in Family Socialization, jota rahoittaa John Templeton Foundation.

ASIASANAT Perhe, perinteensiirto, sukupolvet, uskonnollisuus, uskontokasvatus.

JOHDANTO

Useat tutkimukset osoittavat, että läntisessä maailmassa uskonnollisuus on erityisesti 2010-luvun jälkeen heikentynyt nopeammin kuin tutkijat aiemmin olettivat. Yhä useammat ihmiset ovat jättäytyneet uskontojen ja perinteisen uskonnollisuuden ulkopuolelle tai eivät ole koskaan sosiaalistuneetkaan siihen tai kokeneet sitä tärkeäksi. Erityisesti niissä Euroopan maissa, joissa kristilliset kirkot olivat ennen valtionkirkkoja, kristillisyyden on heikentynyt ja uskonnottomien määrä on lisääntynyt nopeasti.¹ Vaikka aiemmin ajateltiin Euroopan olevan maallistumiskehityksessään poikkeus maailmassa,² myös esimerkiksi USA:n ja Kanadan kehitys on ollut samansuuntaista.³ Tämä näkyy vahvasti sukupolvien välillä: lähes kaikissa tutkimuksissa jokainen sodanjälkeinen sukupolvi näyttäytyy edeltäjänsä vähemmän uskonnollisena, mikäli uskonnollisuutta mitataan perinteisillä mittareilla. Yhä useampi nuori siirtyy aikuisuuteen ilman uskontoa, josta voisi edes luopua.⁴ Mistä uskonnollisuuden muutos johtuu?

Laajat tutkimusaineistot ovat osoittaneet, että uskonnollisuus heikentyy ennen kaikkea sukupolvien välillä, ei ihmisten ikääntyessä.⁵ Toisin sanoen uskonnollisuuden heikentymistä näyttää ohjaavan ennen kaikkea se, mitä ihmisille tapahtuu ennen aikuisuutta, ei sen jälkeen.⁶ Tämä tarkoittaa sitä, että mikäli tulevaisuuden uskonnollisuuden kehityslinjoja halutaan ennakoita, tarkastelun kohteena tulisi olla nimenomaan tapahtumat ennen aikuisuutta. Huomion kiinnittäminen perheeseen on ensisijainen: mitä perheissä tapahtuu, miten perheet muuttuvat ja mitkä tekijät vaikuttavat siihen, miten uskonnollisuus perheessä siirtyy sukupolvelta toiselle. Tässä tutkimuksessa tarkastelemme uskonnollisuuden muutosta ja siihen vaikuttavia tekijöitä perheen näkökulmasta. Ytimeessä on kysymys siitä, miten uskonnollinen jatkuvuus ja katkokset suomalaisissa perheissä muotoutuvat ja mitkä tekijät siihen vaikuttavat, niin perheiden sisällä kuin niitä kehystävässä kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa ympäristössäkin.

TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Useat tutkimukset osoittavat kodin ja sen myötä edeltävien sukupolvien keskeisen merkityksen uskonnollisessa sosialisatiossa. Vaikka uskonnollinen kasvatus perheissä on heikentynyt, perhe on edelleen keskeisin yksilön uskonnollisuuteen vaikuttava tekijä ja yksilön uskonnollisuus on vahvasti sosialisatation tulosta.⁷ Sosialisatiossa tarkoitetaan yhteiskuntatieteissä yksilön läpi elämän jatkuvaa prosessinomaista kasvamista yhteiskunnan jäseneksi. Sosialisatation myötä yksilö oppii yhteisön arvojärjestelmän, normit ja toimintamallit. Primaarisosialisatiossa tapahtuu lapsuudessa ja on ensisijaisesti vanhempien tehtävä. Se tapahtuu suurelta osin tiedostamattomana asenteiden, arvojen ja sosiaalisten taitojen ja tietojen välittämisenä. Muut sosialisatiotekijät ovat toisarvoisia perheeseen verrattuna. Koti vaikuttaa suoraan lapseen ja hänen sosiaalistamiseen, mutta koti myös epäsuorasti suodattaa muualta tulevia vaikutteita.⁸

Yleisen uskonnollisuuden heikentyessä erityisesti läntisessä maailmassa uskonnollinen kasvatus on perheissä vähentynyt ja sen rooli on

- 1 Woodhead 2018; Suomen kehityksestä, ks. Salomäki et al. 2020; ks. myös Pew 2017; Pew 2019; Voas & Doebler 2011; Voas & Chaves 2016.
- 2 Esim. Davie 2002.
- 3 Beyer 2018; Pew 2019.
- 4 Ks. esim. Beyer 2018; Davie 2007; Pollack 2008; Voas & Doebler 2011; Stolz et al. 2016; Gärtner 2018.
- 5 Beyer 2018; Davie 2007; Pollack 2008; Pollack 2012; Voas & Doebler 2011; Müller 2013; Stolz et al. 2016; Gärtner 2018.
- 6 Woodhead 2018; Voas & Watt 2014.
- 7 Ks. esim. McIntosh & Spilka 1995; Beit-Hallahmi & Argyle 1997, 99; Schwab 1995, 2007; Smith 2003; Chatters & Taylor 2005; Hood, Hill & Spilka 2009; Bengtson, Copen, Putney & Silverstein 2009; Niemelä 2011; Storm & Voas 2012; Bengtson, Putney & Harris 2013.
- 8 Berger & Luckman 1994.

muuttunut: uskonnollinen kasvatus nähdään yhä enemmän vapaaehtoisena tehtävänä, ei niinkään vanhempien velvollisuutena.⁹ Erityisen selvästi tämä näkyy Suomessa ja sen lähialueilla. Suomi kuuluu yhdessä muiden Pohjoismaiden ja Viron kanssa niihin maihin, joissa uskonnolliselle kasvatukselle annetaan Euroopassa kaikkein vähiten arvoa. Vuoden 2017 European Value Study -aineiston mukaan suomalaisista vain seitsemän prosenttia pitää uskonnollisuutta viiden tärkeimmän asian joukossa, johon lasta tulisi kasvatuksessa rohkaista.¹⁰ Myös ajatus siitä, että lapsen tulee itse saada valita uskontonsa, on yleistynyt Suomessa.¹¹

Aikaisemmat tutkimukset osoittavat, ettei perheen merkitys uskonnollisessa perinteensiirrosta rajoitu omiin vanhempiin, vaan linkittyä kiinteästi isovanhempien sukupolven ja heidän suhteeseensa uskontoon.¹² Laaja amerikkalainen eri sukupolvia tarkasteleva pitkittäistutkimus osoittaa, että eri sukupolvet vaikuttavat toisiinsa monin eri tavoin ja uskonto ankkuroituu sukupolvia yhteen sitovaan ketjuun.¹³ Vanhemmat ja isovanhemmat – sekä itsenäisesti että yhdessä – ovat merkityksellisiä perinteensiirrosta.¹⁴ Nämä vaikutteet ovat kuitenkin osin heikentyneet ja isovanhempien ja vanhempien vaikutusta jälkipolviin on vaikeaa arvioida. Siitä huolimatta pitkittäistutkimuksen tulokset osoittavat, että niillä uskomuksilla ja uskonnollisilla käytännöillä, jotka lapsi oppii kodissaan, on taipumus kantaa lapsuudesta aikuisuuteen, ja vanhempien uskonnollisuuden vaikutuksen on todettu jatkuvan vahvana myös aikuisuudessa.¹⁵

Ihmiset, joiden lapsuudenkodeissa uskonnolla on tärkeä rooli, ovat tyypillisesti uskonnollisesti aktiivisempia myös aikuisuudessa. Vastaavasti uskonnon vähäinen rooli lapsuudenkodissa ennakoii sen vähäistä roolia myös aikuisuudessa, ja esimerkiksi uskonnollisista yhteisöistä eroavat henkilöt ovat kasvaneet tyypillisesti kodeissa, joissa uskonnon rooli on ollut vähäinen.¹⁶ Lapsuudenkodin uskonnollisuuden on todettu siirtyvän aikuisuuteen erityisesti perheissä, joissa sekä vanhemmat että isovanhemmat ovat uskonnollisesti aktiivisia ja toimivat uskonnollisuuden sosialisatioagentteina.¹⁷

Yhteiskunnan yleisen uskonnollisuuden heikentyminen on haastanut uskonnollisuuden siirtymisen seuraavalle sukupolvelle myös uskonnollisissa perheissä ja edes vanhempien uskonnollisuus ei takaa uskonnollisuuden siirtymistä seuraavalle sukupolvelle. Voasin ja Wattin laskelmien mukaan uskonnollisista perheistä vain noin joka toinen onnistuu välittämään uskonnollisuutensa seuraavalle sukupolvelle. Sen sijaan uskonnottomuudella on voimakas taipumus siirtyä perheessä eteenpäin.¹⁸

Uskonnolliseen perinteensiirtoon vaikuttavat perheen uskonnollisen aktiivisuuden ohella useat muut tekijät. Aiemmissa tutkimuksissa on noussut esiin perheen sisäiset suhteet ja ilmapiiri sekä niiden vaikutus uskonnolliseen jatkuvuuteen. Turvallinen kiintymyssuhde lapsen ja aikuisen välillä ennustaa myöhempää linkittymistä vanhempien uskontoon, kun taas turvattomalla kiintymyssuhteella on päinvastaisia vaikutuksia.¹⁹ Erityisesti isän ja lapsen välisen suhteen laatu näyttää olevan merkittävä uskonnollisessa sosialisatiossa.²⁰ Niin ikään tutkimukset osoittavat, että vanhempien keskinäinen samanmielisyyden ja uskonnollisen ajatte-

9 Stolz et al. 2016, 159.

10 European Value Study 2017.

11 Salomäki 2020, 109.

12 Bengtson, Putney & Harris 2013; Bengtson, Copen, Putney & Silverstein 2009; Grob, Morgenthaler & Käppler 2009; Schwab 1999, 2007.

13 Bengtson et al. 2013; 2009; Grob et al. 2009; Schwab 1999, 2007.

14 Bengtson et al. 2013; 2009.

15 Glass, Bengtson & Dunham 1986; Bengtson, Copen, Putney & Silverstein 2009.

16 Niemelä 2007; 2011; 2015.

17 Schwab 1999, 2007; Bengtson, Copen, Putney & Silverstein 2009.

18 Voas & Watt 2014, 17.

19 Granquist 1998; Kirkpatrick 2005.

20 Bengtson et al. 2013, 71–80.

lun yhtäläisyys vahvistavat perheen vaikutusta yksilön uskonnollisuuteen.²¹ Lisäksi vanhempien uskonnollisuuden vaikutuksen on osoitettu olevan vahvin ensimmäisen lapsen kohdalla²² ja silloin kuin vanhemmat ovat nuoria.²³ Myös demokraattinen suhde vanhempien ja lasten välillä, vanhempien esimerkki ja rohkaisu omien arvojen pohdintaan samoin kuin myönteiset kokemukset uskonnollisesta elämästä ja uskonnollisista yhteisöistä tukevat uskonnollista perinteensiirtoa sukupolvien välillä.²⁴ Lisäksi perheellä on vahvempi vaikutus henkilökohtaiseen uskuntoon sitoutumiseen (kuten rukoilemiseen tai Raamatun lukemiseen) kuin institutionaaliseen uskonnollisuuteen (uskonnolliseen yhteisöön sitoutumiseen ja osallistumiseen). Ystävät ja kaveripiiri puolestaan vaikuttavat vahvemmin institutionaaliseen uskonnollisuuteen kiinnittymiseen kuin henkilökohtaiseen uskonnonharjoitukseen.²⁵

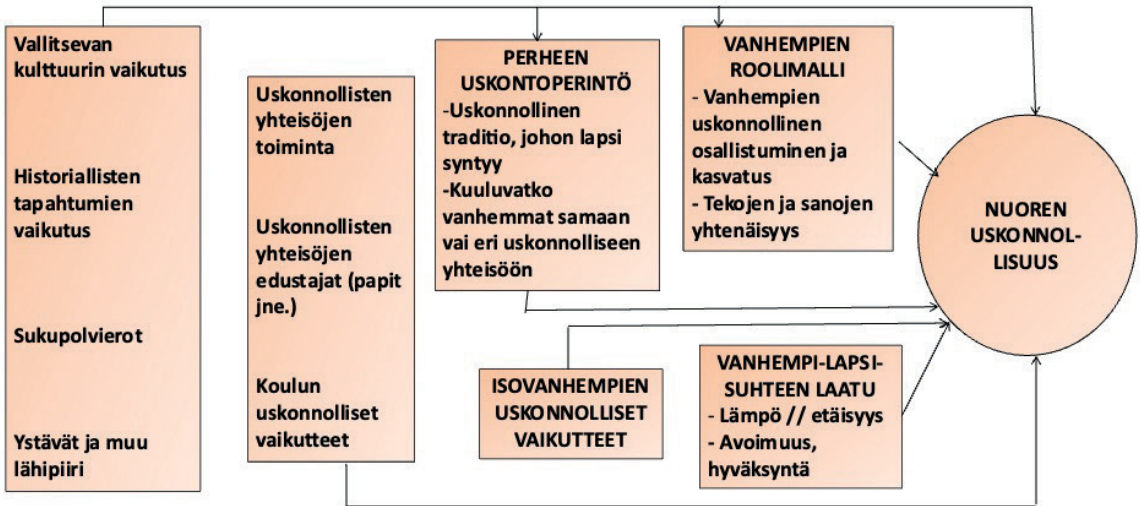
Hopkins et al. kuvaavat tutkimuksissaan erilaisia uskonnollisuuden vanhempi-lapsi-siirtoja neljän mallin kautta: vastaavuus, täydentäminen, haastaminen ja konflikti. Vastaavuusmallissa nuorilla ja vanhemmilla on jaetut uskonnolliset näkemykset ja arvot. Lapset omaksuvat vanhempien uskonnollisen perinteen. Täydentämissä nuoret muokkaavat oman polkunsä saman uskonnollisen tradition sisällä. Haastamismallissa nuoret avoimesti kyseenalaistavat ja pohtivat uskonnollisia kysymyksiä ja etsivät omaa tietään. Konfliktimallissa uskonnollisia näkemyksiä ja arvoja ei jaeta.²⁶ Woodheadin mukaan vanhempien uskonnollisuuden haastamisesta on tullut yhä yleisempää.²⁷

Aikaisemmissä tutkimuksissa on osoitettu, että perheen ohella yksilön uskonnolliseen sosiaalisaatioon vaikuttaa uskonnollisten yhteisöjen sisällä tapahtuva uskontokasvatus sekä ystävien uskonnollisuus, aikuisiässä erityisesti puolison uskonnollisuus.²⁸ Tutkimukset nostavat esiin seurakuntien roolin uskonnollisessa perinteensiirrossa. Voasin ja Wattin tutkimusten perusteella uskonnollinen perinteensiirto onnistuu todennäköisimmin, jos kodin uskonnollisuuden lisäksi henkilöllä on myös yhteys seurakuntaan.²⁹ Laaja rippikoulunuoria tarkasteleva

tutkimusaineisto vahvistaa, miten kokonaiskontekstilla on suuri merkitys. Vaikka perheen vaikutus on tärkein, nuoren uskonnollisuutta eivät selitä ainoastaan erilaiset mikrotason (kuten perheen) uskonnolliset vaikutteet, vaan myös erilaiset mesotason (kuten ystävien ja nuorten ryhmien uskonnollisuus) ja makrotason vaikutteet (ympäröivän yhteiskunnan yleinen uskonnollisuus). Mikäli nuori kasvaa ympäristössä, jossa uskonnollisuus kaikilla näillä eri tasoilla on vahvaa, uskonnollisuuden siirtyminen on selvästi todennäköisempää kuin tilanteessa, jossa eri tasojen uskonnollisuus eroaa toisistaan. Tämä ilmiö liittyy uskonnon uskottavuusrakenteisiin: mitä laajemmin jotakin tiettyä uskonnollista vakaumusta harjoitetaan ympäristössä, sitä uskottavampana se näyttäytyy.³⁰

Bengtson et al. ovat päätyneet laajan pitkästä tutkimuksen pohjalta korostamaan perheen ja sukupolvien välisen vuorovaikutuksen keskeisyyttä uskonnollisuuden rakentumisessa. He ovat kehittäneet tutkimustensa pohjalta teorian, jota he kutsuvat sukupolvien välisten uskonnollisten vaikutteiden teoriaksi (the theory of intergenerational religious momentum). Teoria kuvaa kaavion avulla, kuinka erilaiset tekijät vaikuttavat lapsuudesta aikuisuuteen ja nuoren uskonnolliseen orientaatioon (ks. Kuvio 1).

- 21 Hoge, Petrillo & Smith 1982; Grob, Morgenthaler & Käppler 2009.
- 22 Clark, Worthington & Danser 1988.
- 23 Francis & Brown 1991.
- 24 Kuusisto 2003.
- 25 Cornwall 1988.
- 26 Hopkins et al. 2011.
- 27 Woodhead 2010.
- 28 Cornwall 1988.
- 29 Voas & Watt 2014, 18.
- 30 Ilg, Tervo-Niemelä & Maaß 2016.

Kuvio 1. Nuoren uskonnolliseen orientaatioon vaikuttavat tekijät Bengtsonin et al. sukupolvien välisten uskonnollisten vaikutteiden teorian mukaan (the theory of intergenerational religious momentum). Bengtson et al. 2013, 192–194.

Teorian mukaan nuoren uskonnollisuuteen vaikuttavat monet tekijät, joista keskeisimpiä ovat perheeseen ja sukupolvien väliseen vuorovaikutukseen liittyvät seikat. Erityisesti roolimallin antaminen ja vanhempi-lapsisuhteen laatu ovat tärkeitä. Myös isovanhemmat ovat tärkeämpiä kuin yleensä on tiedostettu. Muita nuoren uskonnollisuuteen vaikuttavia seikkoja ovat esimerkiksi yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät, uskonnolliset ryhmät ja koulu sekä ystävät ja muu lähipiiri, mutta näiden vaikutus on toisijaista verrattuna perheen sisäisiin tekijöihin.³¹

TUTKIMUSTEHTÄVÄ, AINEISTO JA SEN ANALYYSI

Tässä artikkelissa tarkastelemme Mixed methods -tutkimusotteella³² suomalaisissa perheissä ilmenevää uskonnollista jatkuvuutta ja katkoksia. Tutkimuksessa selvitämme, miten uskonnollisuus siirtyy suomalaisissa perheissä sukupolvelta toiselle ja mistä asioista jatkuvuus ja katkokset perheessä rakentuvat. Aineistomme perusteella on mahdollista löytää muutosta ja jatkuvuutta selittäviä tekijöitä, joita kutsumme metateemoiksi.

Tutkimuksessa kysymme, mitkä havaitsemamme metateemat ovat aineistossamme keskeisimpiä puhuttaessa uskonnollisista jatkuvuuksista ja katkokista perheissä.

Artikkelissa käyttämämme tutkimusaineisto koostuu sekä määrällisestä että laadullisesta aineistosta. Aineisto kuuluu tutkimusaineistoon, jonka olemme keränneet kansainväliseen tutkimushankkeeseen The Transmission of Religion across Generations: A Comparative International Study of Continuities and Discontinuities in Family Socialization, jota rahoittaa John Templeton Foundation. Tämän kansainvälisen tutkimushankkeen fokuksessa on uskonnollinen perinteensiirto ja uskonnollisuuden muutokset perheissä sukupolvien välillä. Tutkimukseen osallistuu viisi maata: Suomi, Saksa, Italia, Unkari

31 Bengtson et al. 2013, 192–194.

32 Ks. lisää Mixed Methods tutkimusotteesta ja sen taustaoletuksista: Creswell 2015; Johnson, Burke & Onwuegbuzie 2004.

ja Kanada, joilla kullakin on erilainen uskonnollinen taustansa ja traditionsa. Suomi edustaa tutkimuksessa maata, jossa protestanttisella kristillisyydellä ja luterilaisella kirkolla on ollut perinteisesti vahva rooli.

Artikkelissa hyödyntämämme tutkimuksen määrällinen aineisto koostuu viidessä maassa vuodenvaihteessa 2020–2021 puhelinhaastatteluilla kerätystä aineistosta.³³ Aineiston keruusta on vastannut NorStat. Tutkimukseen on haastateltu puhelimitse Suomessa yhteensä 1500 vastaajaa. Sama kysely toteutettiin myös Kanadassa, Saksassa, Italiassa ja Unkarissa, ja siihen vastasi viidessä maassa yhteensä 8404 vastaajaa. Vaikka keskitymme tässä artikkelissa suomalaisten perheiden uskonnollisuuteen, vertailemme tarkoituksenmukaisissa kohdissa tuloksiamme myös muiden tutkimuksessa mukana olevien maiden määrälliseen aineistoon.

Määrällisen aineistonkeruun lisäksi teimme perheissä haastatteluja, joihin osallistui vähintään yksi jäsen kolmesta eri sukupolvesta. Perheen haastattelut tehtiin pääasiallisesti ryhmähaastatteluna, jossa kaikki kolme sukupolvea olivat yhdessä läsnä. Tällöin perheenjäsenten kerronta aktivoi muidenkin perheenjäsenten kerrontaa. Mikäli perheen yhteiseen haastatteluun osallistuminen ei ollut mahdollista, haastatteluja täydennettiin perheenjäsenten yksilöhaastatteluilla. Tätä artikkelia kirjoitettaessa olemme haastatelleet kaikkiaan 58 henkilöä 16 eri perheessä Suomessa. Perheiden uskonnollinen tausta on kirjava. Haastateltavissa on mukana luterilaiseen kirkkoon, ortodoksiseen kirkkoon, vapaisiin suuntiin ja eri herätysliikkeisiin kuuluvia sekä uskonnollisiin yhteisöihin kuulumattomia perheitä ja perheenjäseniä. Tavoitteenamme on ollut löytää taustaltaan mahdollisimman erilaisia perheitä sekä kaupungeista että maaseudulta ja maantieteellisesti mahdollisimman kattavasti eri puolelta Suomea. Perheille oli lisäksi kaksi valintakriteeriä: 1) perheet ovat suomalaisia;³⁴ 2) haastatteluun käytettävissä on kolmen sukupolven edustajia, jotka ovat kaikki iältään vähintään 15-vuotiaita.

Haastattelujen aluksi osallistujat tekivät piirroksen, johon he kuvasivat katsomukseensa

vaikuttaneita ihmisiä ja muita asioita. Osa perheistä suoritti tehtävän piirtämällä yhden yhteisen piirroksen, kun taas osassa perheistä kukin osallistuja piirsi omansa. Tehtävän tarkoituksena oli visuaalista metodia³⁵ hyväksikäyttäen aktivoida perheenjäseniä pohtimaan haastattelun teemoja sekä auttaa heitä puhumaan aiheesta, jonka osa saattaa kokea vaikeaksi. Piirrettyihin kuviin palattiin useiden haastattelujen aikana ja haastateltavat kokivat visualisoinnin auttavan kuvaamaan perheissä mahdollisesti olevia monimutkaisia ihmissuhteiden verkostoja. Vastaavaa tehtävää ei käytetty muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa. Tämän jälkeen varsinaisen haastatteluosuus alkoi kaikissa perheissä (ja kaikissa maissa) samalla kysymyksellä:

Meitä kiinnostaa, miten perheissä välitetään sukupolvelta toiselle arvoja, sitä mihin uskotaan ja mikä on tärkeää – ja se, millaisia muutoksia tässä on tapahtunut vuosien myötä. Kertoisitteko, millaista tämä on ollut teidän perheessänne?

Tämän jälkeen tavoitteena oli, että perhe keskustelee teemaan liittyvistä heille keskeisistä aiheista itsenäisesti. Haastattelijan tehtävänä oli ohjata haastattelun kulkua ja siinä esille tulevia aihealueita mahdollisimman vähän. Tarvittaessa haastattelijaa auttoi keskustelua apukysymyksin.

33 Survey on family religious socialization in Germany, Finland, Italy, Hungary and Canada 2021.

34 Perheiden suomalaisuus tarkoittaa tässä tutkimuksessa sitä, että haastateltavien perheiden jäsenistä suurin osa oli Suomessa syntyneitä Suomen kansalaisia. Koska tutkimuksen keskiössä on suomalaisessa uskonnollisuudessa sukupolvien välillä tapahtunut muutos ja jatkuvuus, tämän tutkimuksen ulkopuolelle jäävät tarkoituksellisesti maahanmuuttajasukupolvet. Tosin joissakin perheissä oli joitakin ulkomailla asuneita ja syntyneitä henkilöitä.

35 Visuaalisista menetelmistä esim. Mustola et al. 2015; Banks 2015.

Haastattelut etenivät eri tavoin eri perheissä: osassa perheistä haastattelut sujuivat perheen oman keskustelun ehdoilla niin, että haastatteliija esitti vain muutamia tarkentavia kysymyksiä lähinnä haastattelun loppupuolella. Osassa perheistä haastattelijan rooli oli aktiivisempi ja hän teki apukysymyksiä. Haastattelijoiden tukena oli teemahaastattelurunko, jota käytettiin tarvittaessa. Lisäksi perheiltä kerättiin taustatietoja suvun historiasta (mukaan lukien perheenjäsenen ja edeltävien sukupolvien syntymävuosi, asuinpaikat, muutot, ammatit). Perheiden haastatteluiden kestot vaihtelivat noin kahden ja reilun neljän tunnin välillä.

Tämän artikkelin tutkimustehtävään vastaaminen onnistuu näkemyksemme mukaan parhaiten aineistolähtöisellä haastatteluaineiston sisällönanalyysillä, johon yhdistetään temaattisen analyysin piirteitä.³⁶ Ensimmäisessä vaiheessa luimme haastatteluaineiston lähiluvulla ja pyrimme löytämään siitä erilaisia uskonnolliseen perinteensiirtoon, jatkuvuuteen tai siihen liittyviin katkoksiin kuuluvia teemoja. Eristimme aineistosta 28 aiheeseen liittyvää teemaa. Tämän jälkeen kokosimme kaikista haastatteluista näihin 28 teemaan liittyvän materiaalin ja loimme kullekin haastattelulle erillisen sisällönanalyysitiedoston, jossa eriteltiin jokaisen eri haastateltavan puhe omaan sarakkeeseensa. Seuraavaksi analysoimme erityisesti sitä puhetta, joka liittyy uskonnollista jatkuvuutta tai katkoksia tuottaviin tekijöihin. Kun yhdistimme analyysimme tulokset 28 löydettyyn teemaan, saatoimme havaita aineistosta neljä metatason teemaa, joista muodostuu artikkelimme sisällöllinen ydin ja myös sen rakenne. Nämä metateemat ilmenivät haastatteluissa yhtäältä aihealueina, joista puhuttiin paljon liittyen uskonnolliseen jatkuvuuteen ja katkoksiin. Toisaalta metateemat ilmenivät haastatteluissa välillisesti ja taustalla, vaikuttamassa siihen, miten muistakin aiheista puhuttiin. Löytämämme metateemat ovat:

- 1) Uskonnosta puhuminen vs. puhumattomuus
- 2) Turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys

- 3) Rakenne ja sisältö
- 4) Joustavuus ja dynaamisuus vs. jähmeys ja staattisuus.

Kustakin perheestä laadittiin analyysin tueksi suvun tarinaa kuvaavat genogrammit, joihin oli mahdollista sijoittaa perheen kokonaisuuden kannalta keskeisiä kuhunkin henkilöön tai henkilöiden välisiin suhteisiin liittyviä tekijöitä.

Tämän jälkeen etsimme määrällisestä aineistosta metateemoihin liittyviä aiheita ja tutkimme, kuinka paljon määrällisen aineiston tulokset antavat tukea haastatteluista nouseville aineistolähtöisille havainnoille tai nostavat esiin ristiriitaisuuksia, jotka mahdollisesti saisivat meidät tarkastelemaan uudelleen laadullista aineistoamme. Analyysimme suunta oli siis laadullisesta määrälliseen ja siitä takaisin laadulliseen analyysiin. Määrällisen aineiston analyysin lähtökohdana oli ristiintaulukoinnit ja keskiarvojen erojen vertailut.

Seuraavassa tulososiossa tarkastelemme neljää aineistosta nousevaa teemaa yksitellen Mixed Method -tutkimusotteella. Tulososiossa merkintä G1 (Generation 1) viittaa isovanhempien sukupolven kuuluvaan perheenjäseneseen, G2 vanhempien sukupolven ja G3 nuorten sukupolven. Viittaamme haastatteliimme ihmisiin pseudonyymeillä.

TULOKSET

1) Uskonnosta puhuminen ja puhumattomuus

Ensimmäinen metateema on uskonnosta puhuminen ja puhumattomuus. Haastattelujen perusteella uskonto esiintyi perheissä hyvin eri tavoin. Toisessa ääripäässä olivat ne perheet, joissa uskonnosta ei puhuttu lainkaan ja toisessa ääripäässä ne perheet, joissa uskonto oli aktiivisesti

36 Sisällönanalyysin ja temaattisen analyysin yhteiskäytöstä, eroista ja yhteneväisyyksistä ks. esim. Vaismoradi et al. 2013.

esillä arjen eri tilanteissa, myös henkilökohtaisella tasolla. Perheiden puhekulttuureita tarkasteltaessa kiinnitimme haastatteluissa huomiota siihen, miten sama perhekokonaisuus saattoi sisältää useita perheyksiköitä. Haastateltavat puhuivat paitsi siitä perheestä, jossa nyt nuorin sukupolvi (G3) kasvaa tai on äskettäin kasvanut, myös vanhempien (G2) ja isovanhempien (G1) sukupolven lapsuudenperheistä sekä heidän vanhempiansa ja isovanhempiensa perheistä sekä puolisoitensa ja entisten puolisoitensa perhekokonaisuuksista. Tämä tarkoittaa sitä, että saman perheen sisällä ei useinkaan ole vain yhtä tapaa puhua uskonnosta, vaan perheen puhekulttuuri sisältää erilaisia tapoja puhua uskonnosta riippuen siitä, ketkä perheestä ovat kulloinkin mukana keskustelussa.

Haastatteluaineiston perusteella löysimme perheistä seuraavia uskontoa koskevia puhumisen kulttuureja:

1. Perheessä puhutaan vain arjen asioista, ja uskonnosta tai elämän tarkoituksesta ei puhuta koskaan.
2. Perheessä keskustellaan elämän tarkoituksesta, muttei suoraan uskonnosta.
3. Perheessä keskustellaan uskonnosta ja sen suhteesta kulttuuriin, politiikkaan tai muihin julkisiin asioihin, mutta siitä ei puhuta henkilökohtaisella tasolla.
4. Perheen keskusteluissa uskonto esiintyy ristiriita-asiana; perheen sisällä on uskonnosta erilaisia näkemyksiä, joista seuraa konflikteja ja toisinaan myös vaikenemista.
5. Perheessä uskonnosta ja uskosta puhutaan avoimesti, keskustelua käydään myös henkilökohtaisella tasolla siten, että perheenjäsenet kertovat uskontoon liittyvistä tunteistaan ja kokemuksistaan.

Aikaisemman tutkimuksen perusteella suomalaisesta kulttuurista on totuttu ajattelemaan, että keskustelu, sanallinen vuorovaikutus ja asioista avoimesti puhuminen eivät ole sen keskeisiä piirteitä ja vertailtaessa eri kulttuurien vuorovaikutusprofiileja suomalaisia onkin luonnehdittu

hiljaisiksi³⁷ ja individualisteiksi.³⁸ Hiljaisuutta on myös kuvattu suomalaisten ”luonnolliseksi olemisen tilaksi”.³⁹ Osin kyse on myytistä ja stereotyypistä, mutta joka tapauksessa puhumattomuus on osa suomalaista identiteettiä ja sosiaalista maisemaa.⁴⁰ Erityisesti suomalaiset ovat pitäneet yksityisasiana uskontoa,⁴¹ ja katsomusasioista onkin voinut olla erityisen hankala puhua.

Puhumattomuuden kulttuuri on haastatteluaineiston perusteella vahva erityisesti vanhimille haastateltaville (G1-sukupolvi ja heidän vanhempansa ja isovanhempansa). Vanhimmalle sukupolvelle oli kaikkein harvinaisinta puhua katsomusasioista muiden kanssa, ja se saattoi olla hankalaa myös haastattelutilanteessa. Toisaalta haastattelutilanteita myös pidettiin arvokkaina tilaisuuksina uskonnollisista teemoista puhumiseen ja ne saatettiin kokea siksi jännittävinäkin.⁴² Vanhimman sukupolven edustajat kertoivat kaikkein useimmin, että heidän lapsuudenkodissaan ei juuri keskusteltu katsomusasioista, vaikka uskontoa olisi aktiivisesti ja säännöllisesti harjoitettu. Tämä näkyi paitsi vanhimman sukupolven omassa puheessa, myös nuorempien sukupolvien kokemuksissa vanhimmasta sukupolvesta. Esimerkiksi isoäiti Saimi (87 v.) kertoi, ettei puhu uskontoon ja elämän tarkoitukseen liittyvistä asioista kenenkään kanssa.⁴³ Äiti Leena (51 v.) puolestaan kertoi keskustelewansa näistä asioista kahdenkeskisissä keskusteluissa perheenjäsenen kanssa ja joskus työssään asiakkaidensa kanssa.⁴⁴ Nuorimman sukupolven edustaja Tomi

37 Lehtonen & Sajavaara 1985.

38 Hofsede 1994.

39 Carbaugh et al. 2006.

40 Olbertz-Siitonen & Siitonen 2015.

41 Ks. esim. Kääriäinen, Niemelä & Ketola 2005, 113.

42 F8 (Nämä f-alkuiset koodit viittaavat haastateltujen perheiden juoksevaan numerointiin.)

43 F13/G1

44 F13/G2.

(19 v.) puolestaan kertoi pohtivansa uskontoon ja elämänkatsomukseen liittyviä asioita varsin avoimesti koulussa ja parhaiden ystäviensä sekä perheenjäsenten kanssa ja nämä keskustelut ovat voineet olla tunteikkaitakin.⁴⁵

Haastatteluissa nuorimmille haastateltaville (G3) tyyppillistä oli avoin puhe sekä älyllisellä että tunnetasolla ja nuorimmat sukupolvet kokivat osaltaan olevansa myös murtamassa puhumattomuuden kulttuuria: ”Mun täytyy nyt murtaa tää puhumattomuuden kulttuuri omalta osaltani.”⁴⁶

Suomalaisille tyyppillinen puhumattomuuden kulttuuri ja siinä tapahtunut muutos suhteessa aiempiin sukupolviin näkyy kiinnostavalla tavalla myös määrällisessä aineistossamme. Ensinnäkin puhumattomuuden kulttuuri näkyy siinä, että suomalaiset vastaajat olivat muiden maiden vastaajia useammin epä tietoisia isovanhempiensa uskonnollisuudesta. Lähes joka toinen suomalainen ei osannut sanoa, millainen isänisän (46 %) tai äidinisän (42 %) uskonnollisuus oli ollut. Isoäitien uskonnollisuus tunnettiin paremmin, silti joka kolmas vastaaja (33 %) ei osannut kertoa isänäidin uskonnollisuudesta, joka viides (22 %) äidinäidin.

Myös perheiden keskinäisessä puhumisessa ja vuorovaikutuksessa nähtiin aineistossamme selkeitä eroja maiden välillä. Suomalaiset vastaajat puhuivat kyselyn perusteella nuoruudessaan niin vanhempiensa, isovanhempiensa kuin sisarustensa kanssa kaikkein harvimmoin asioista, jotka ovat heille tärkeitä. Kun vain joka kolmas (37 %) suomalaisvastaaja kertoi säännöllisesti puhuneensa nuoruudessaan äitinsä kanssa itselleen tärkeitä asioista, Unkarissa vastaajista 58 % kertoi tehneensä niin. Suomessa puhuttiin ainoastaan ystävien kanssa itselle tärkeitä asioista yhtä usein kuin muissakin maissa.

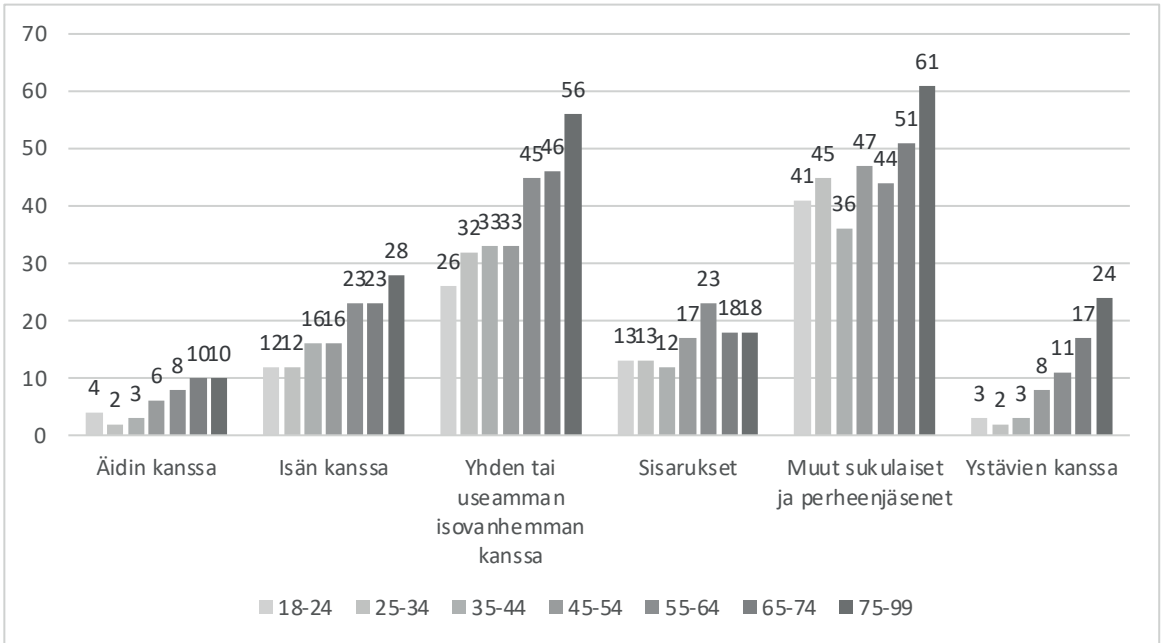
Samankaltainen vuorovaikutuksen malli näkyy uskosta ja uskonnollisista asioista puhuttaessa. Suomessa uskonnollisista kysymyksistä puhuttiin muihin maihin verrattuna kaikkein harvimmoin oman perheen kanssa, oli kyse sitten vanhemmista, isovanhemmista, sisaruksista tai muista sukulaisista tai perheenjäsenistä. Vain joka neljäs vastaaja puhui äitinsä kanssa satunnaisesti tai säännöllisesti uskoon tai uskontoon

liittyvistä asioista ja joka seitsemäs isänsä tai isovanhempien kanssa. Jopa entisen Itä-Saksan alueella osuudet ovat hieman korkeampia. Erilaisten puhumiskulttuurien lisäksi taustalla saattavat vaikuttaa maiden erilaiset uskonnolliset maisemat ja uskonnon harjoittamisen kulttuurit, esimerkiksi katolisissa maissa uskonnollinen osallistuminen on korostetun perhekeskeistä.

Määrällinen aineisto kuitenkin vahvistaa haastatteluissakin esiinnousseen sukupolvien välisen muutoksen puhumisen avoimuuden lisääntymisestä. Niiden vastaajien osuus, jotka eivät koskaan nuoruudessaan puhuneet itselleen tärkeitä asioista muiden kanssa oli sitä korkeampi, mitä vanhemmasta ikäryhmästä oli kyse. Tämä havaittiin tarkasteltaessa puhumista sekä vanhempien että isovanhempien, mutta myös ystävien kanssa. Uskonnosta nuoret puhuivat vanhempia ikäpolvia useammin eritoten ystäviensä ja isovanhempiensa kanssa. Suomalaisista 55–64- ja 65–74-vuotiaista lähes puolet ja yli 75-vuotiaista yli puolet (56 %) ei ollut koskaan puhunut isovanhempiensa kanssa itselleen tärkeitä asioista, kun taas 18–24-vuotiaista vain joka neljäs (26 %) ei ollut tehnyt niin. Osasyynä tähän saattaa olla, että keskimääräisen eliniänodotteen pidentymisen myötä nuoremmilla ikäryhmillä on vanhempia ryhmiä useammin ollut elossa isovanhempia, joiden kanssa puhua. Tämä ei kuitenkaan selitä koko ilmiötä, sillä muutos puhumisen kulttuurissa näkyy myös muiden kuin isovanhempien kanssa puhumisessa. Muissa tutkimuksen osallistuneissa maissa puhumattomuuden murros ei ollut myöskään yhtä selkeä. Nuorimmissa ikäryhmissä vain 2–3 % vastaajista kertoi, etteivät he koskaan puhu tai ole puhunut itselleen tärkeitä asioista ystäviensä kanssa, kun vanhemmissa ikäryhmissä näin

45 F12/ G3.

46 F1/G3b.

Kuvio 2. Suomalaisten osuus ikäryhmittäin vastaajista, jotka eivät ole koskaan nuoruudessaan puhuneet itselleen tärkeitä asioista vanhempiensa, ystäviensä, sisarusten, isovanhempiensa tai muiden sukulaisten kanssa. N=1 500.

vastasi 24 %. Vastaava muutos kohti avoimempaa puhekulttuuria näkyy myös omien vanhempiensa ja muiden sukulaisten kanssa keskustelemisessä (ks. Kuvio 2).

Nuoret ihmiset olivat puhuneet myös uskonnosta vanhempia ikäryhmiä useammin erityisesti ystäviensä ja isovanhempiensa kanssa. Alle 25-vuotiaista vain joka kolmas (32 %) kertoi, etteivät he olleet koskaan puhuneet uskosta tai uskontoon liittyvistä asioista ystäviensä kanssa, kun vanhemmissa ikäryhmissä näin vastasi joka toinen. Myös isovanhempiensa kanssa nuoret olivat puhuneet uskosta ja uskonnosta todennäköisemmin kuin vanhemmat vastaajat. Useampi kuin joka toinen (55 %) nuorista vastaajista oli vähintään joskus puhunut uskonnosta

isovanhempiensa kanssa, kun vanhimmissa ikäryhmässä vajaa kolmannes (30 %) oli tehnyt niin. Tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että puhumattomuutta ilmenee enemmän suhteessa isään. Tämä on kiinnostava havainto, sillä isäsuhteen laatu on aikaisemmassa tutkimuksessa todettu erityisen keskeiseksi uskonnollisuuden kehitykselle.⁴⁷

47 Bengtson et al. 2013, 71–80.

	Turvallisuus ja läheisyys	Turvattomuus ja etäisyys
Perheessä	<ul style="list-style-type: none"> • lämmin ja avoin ilmapiiri • arvot tuodaan esille, mutta annetaan tilaa yksilön valinnoille • vapaus valita, saa kapinoida • sanat ja teot linjassa • johdonmukaisuus katsomuskysymyksissä ja muussa kasvatuksessa • vanhempien keskinäinen samanmielisyys 	<ul style="list-style-type: none"> • tunnekylläisyys • turvattomuus • sanojen ja tekojen ristiriitaisuus • epäselvät valinnat ja epäohdonmukaisuus • pakottaminen
Uskonnollisissa yhteisöissä	<ul style="list-style-type: none"> • avoin ja turvallinen ilmapiiri • turvallinen ja vakaa yhteisö, johon voi palata, vaikka olisi etäännytynyt • toistuvat, turvalliset rituaalit 	<ul style="list-style-type: none"> • helvetillä pelottelu, tuomitseminen ja uskoon pakottaminen • opetuksen ristiriitaisuus • etäänntymiseen suhtaudutaan ankarasti • painostaminen uskonratkaisuun • maailmanlopun saarnat • kiihkouskovaisuus • ankarat säännöt
Uskon sisällössä	<ul style="list-style-type: none"> • henkilökohtainen, turvallinen usko • lämmin jumalakuva • lempeä uskonnollisuus 	<ul style="list-style-type: none"> • ankara jumalakuva • ulkokohtainen usko • epävarma jumalakuva • muiden vahva usko vs. oma epävarmuus

Taulukko 1. Turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys perheiden jatkuvuustarinoissa: kolme näkökulmaa.

2) Turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys

Toinen metateema aineistossa on turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys. Tästä vastinparista haastatteluissa puhutaan kolmesta eri näkökulmasta: 1) perheessä, 2) uskonnollisissa yhteisöissä ja 3) uskon sisällössä (ks. Taulukko 1). Kaikille kolmelle näkökulmalle on ominaista, että turvallisuus ja läheisyys luovat jatkuvuutta uskonnolle, kun taas turvattomuus ja etäisyys etäännyttävät uskonnosta.

Turvallisuus ja läheisyys perheessä ilmeni lämpimänä ja avoimena ilmapiirinä, jossa on tilaa yksilön omille valinnoille. Turvallisen ilmapiirin perheille oli tyypillistä, että lapsille on tuotu selkeästi esille vanhempien arvomaailma, mutta lapsilla on ollut vapaus valita, miten he

toteuttavat uskonnollisuuttaan ja mihin he uskovat. Esimerkiksi eräs haastateltavamme kuvaili, että ”kuulumista joukkoon ja perheeseen ei kyseenalaisteta, vaikka kapinoidi eikä vastaisi vanhempien kasvatustavoitteita”.⁴⁸ Turvallisen ilmapiirin perheissä sanat ja teot olivat linjassa, ja omaan katsomukseen suhtauduttiin johdonmukaisesti. Sanojen ja tekojen ristiriitaisuus puolestaan oli omiaan luomaan turvattomuutta ja emotionaalista yksinäisyyttä. Osassa perheistä turvallisen ilmapiirin luominen oli ollut hyvin tietoinen valinta. Esimerkiksi erittäin uskonnollisen

48 F2/G3.

perheen isoisän mukaan heidän perheessään oli tehty selkeä päätös, että uskonnolla ei koskaan pelotella eikä seuraavien sukupolvien valintoja tuomita.⁴⁹

Määrällisessä aineistossa perheen ilma-
piiriä on mitattu ennen kaikkea läheisyyden
näkökulmasta. Verrattuna muihin tutkimukseen
osallistuneisiin maihin, suomalaisissa perheissä
perheenjäsenet koetaan yleisesti ottaen jonkin
verran etäisempinä kuin muissa maissa. Sekä
vanhempansa että isovanhempansa erittäin
läheiseksi kokevia on Suomessa viidestä maasta
kaikkein vähiten. Kaikissa maissa äiti on selvästi
läheisimmäksi koettu perheenjäsen. Suomalai-
sista vastaajista 60 % on kokenut oman äitinsä
itselleen erittäin läheiseksi. Isän kokee erittäin
läheiseksi joka kolmas (36 %). Isovanhemmista lä-
heisimmäksi on koettu äidinäiti, jonka joka viides
koki erittäin läheiseksi. Toiseksi läheisimmäksi
koettiin isänäiti (16 %). Isoisän erittäin läheiseksi
kokevia oli noin joka kymmenes (äidinisä 10 %,
isänisä 9 %). Italiassa ja Unkarissa perheen kes-
kinäiset suhteet näyttäytyvät tutkimusaineiston
valossa kaikkein läheisimpinä.

Määrällinen aineisto osoittaa, että vanhem-
pien uskonnollisuudella on yhteys läheisyyteen:
mitä uskonnollisemmaksi oma vanhempi arvioi-
daan, sitä läheisemmäksi suhde tähän myös
tyypillisesti koetaan. Suomalaisessa aineistossa
tuli ilmi, että mikäli äiti tai isä arvioitiin erittäin
uskonnolliseksi, puolet koki äidin (50 %) ja isän
(48 %) erittäin läheiseksi. Ei-uskonnolliseksi koe-
tuista vanhemmista vain joka neljäs koettiin lä-
heiseksi (äiti 26 %, isä 28 %). Myös uskonnolliseksi
arvioidut isovanhemmat koettiin jonkin verran
läheisemmiksi kuin ei-uskonnolliset.

Suhteen läheisyys linkittyi myös uskonnol-
liseen jatkuvuuteen. Tarkasteltaessa äidin ja
isän koetun läheisyyden yhteyttä siihen, miten
vastaaja arvioi oman uskonnollisuutensa saman-
kaltaisuutta äitinsä tai isänsä uskonnollisuuteen
tuli selvästi ilmi, että lapsi-vanhempisuhteen
läheisyys vahvistaa uskonnollisuuden samanlai-
suutta. Etäiseksi koettujen vanhempien ja lapsen us-
konnollisuus korreloi tasolla .13-.17**, kun
erittäin läheisten vanhempien ja lapsen uskon-
nollisuuden yhteys on .52*** (äiti) ja .57*** (isä).

Turvallisuus ja läheisyys ja sen luoma jatku-
vuus perheessä eivät kuitenkaan tarkoita sitä,
että perheissä ei olisi kriisejä. Määrällisen aineis-
ton perusteella erilaiset kriisit ovat yhtä yleisiä
uskonnollisissa ja ei-uskonnollisissa perheissä.
Uskonnolliset perheet kuitenkin eroavat ei-us-
konnollisista siinä, kuinka paljon perheenjäsenet
kokevat saaneensa uskosta tai uskonnollisista
yhteisöistä tukea kriisien keskellä. Aineiston pe-
rusteella tällainen tuki rakentaa jatkuvuutta eri
sukupolvien väliselle uskonnollisuudelle. Tuen
saamisen kokemus on aineistossa yhteydessä
myös turvalliseen ja läheiseen ilmapiiiriin ja avoi-
meen puhumiseen. Sen sijaan turvattomuus,
puhumattomuus kriiseissä ja niiden läpikäymät-
tömyys perheen sisällä näyttävät luovan aineksia
ylisukupolvisille traumaile.

Tarkasteltaessa turvallisuutta ja läheisyyttä
uskonnollisten yhteisöjen näkökulmasta haas-
tatteluaineisto osoittaa, että uskonnollisten
yhteisöjen turvallisuutta ja läheisyyttä koros-
tavat haastateltavat olivat joko hyvin vahvasti
kiinnittyneitä institutionaaliseen uskuntoon
tai sitten oma uskonnollinen yhteisö näyttäytyi
heille vakaana yhteisönä, johon voi tarvittaessa
halutessaan palata, vaikkei sitä juuri nyt elämä-
sänsä kokisi erityisen keskeiseksi ja tärkeäksi.
Uskonnollisten yhteisöjen turvattuuteen sen
sijaan liittyi ennen kaikkea helvetillä pelottelu,
tuomitseminen ja uskoon pakottaminen. Myös
sisäiset ristiriidat uskonnollisissa yhteisöissä
luovat turvattomuuden ja etäisyyden tunnetta.
”Maailmanlopun saarnoja” kuvaillaan seurakun-
nissa tapahtuneiksi ylilyönneiksi, jotka säilyvät
muistissa vuosia tai vuosikymmeniä. Helvetillä
pelotteluun ja tuomitsemiseen kuuluu vahvasti
tunne siitä, ettei ihminen riitä sellaisena kristit-
tynä kuin hän on. Myös uskonnon tyrkyttäminen
on omiaan etäännyttämään uskonnollisista
yhteisöistä. Esimerkiksi Santeri (G3) sanoittaa
painostamista uskoon näin:

49 F12/G1b.

se ei riittänyt, että mä olin semmoinen, että mä uskoin Raamattuun ja uskoin Jumalaan, vaan mun piti kokea, nimenomaan kokea, että mä tulen uskoon.⁵⁰

Useassa haastattelussa tällaista pelottelua, tuomitsemista, painostamista ja tyrkyttämistä sisältävää uskonnollisuutta kuvattiin myöhemmin naurettavana. Naurettava uskonnollisuus ilmeni ahtaana ja ankarana ”kiihkouskovaisuutena” tai ”säätöuskonnollisuutena”. Haastatelluille esimerkiksi tiukat moraalissäännöt olivat tuottaneet lapsena pelon kokemuksia, mutta aikuisena tällainen uskonnollisuus oli alkanut näyttäytyä hölmönä. Kuvatessaan tällaista uskonnollisuuden muotoa haastatellut viittasivat etenkin helluntalaisuuteen ja vanhoillislestadiolaisuuteen.

Tarkasteltaessa läheisyyttä ja turvallisuutta uskon sisällön näkökulmasta haastatteluaineistossa oma henkilökohtainen turvallinen usko ja lämmin jumalakuva vahvistaa kiinnittymistä uskontoon ja halua siirtää sitä seuraavalle sukupolvelle. Aineistossamme erityisesti useampi vanhimman sukupolven naisedustaja (isoäidit) kuvaili itseään Luojan lempilapseksi.⁵¹ Isoäitien haastattelujen perusteella lämmin jumalakuva ja lempeä uskonnollisuus kantaa myös vaikeissa elämäntilanteissa erityisen hyvin. Turvattomuuden tunteita henkilökohtaiseen uskoon synnyttävät Jumala-suhteen epävarmuus sekä vertailu toisiin uskoviin, jotka koetaan paremmiksi uskoviksi tai ”tosiuskoviksi”.

3) Rakenne ja sisältö

Kolmantena metateemana aineistossamme on rakenne ja sisältö. Aineisto osoittaa, miten uskon ja arvojen siirtymiseen sukupolvelta toiselle tarvitaan sekä rakenteellisia että sisällöllisiä tekijöitä. Haastatteluissa esiin tulleita rakenteita olivat kuuluminen uskonnolliseen yhteisöön, uskonnollisten yhteisöjen toimintaan osallistuminen, uskonnonopetus, seurakuntien ja kotien uskonkasvatus sekä erilaisten tapojen, perinteiden ja sääntöjen mukaan eläminen. Lisäksi auktoriteetit luovat rakennetta. Haastatteluissa auktoriteetiksi mainittiin yleisimmän uskonnolliset auktoriteetit (esimerkiksi papit) ja omat vanhemmat tai

isovanhemmat.

Sisältöihin puolestaan kuuluu henkilökohtaiset kokemukset ja tunteet. Kokemukset ja tunteet ovat usein paitsi hengellisiä, myös voimakkaasti kehollisia. Uskonnollisilla kokemuksilla oli erittäin iso merkitys kaiken ikäisille ihmisille. Haastatteluissa usein esille nostettuja kokemuksia olivat henkilökohtaisen uskoontulon tai kääntymyksen kokemukset, hiljaisuuden viljely, laulaminen, rippikouluun liittyvät kokemukset, rukousvastaukset sekä erilaiset yliluonnolliset kokemukset.

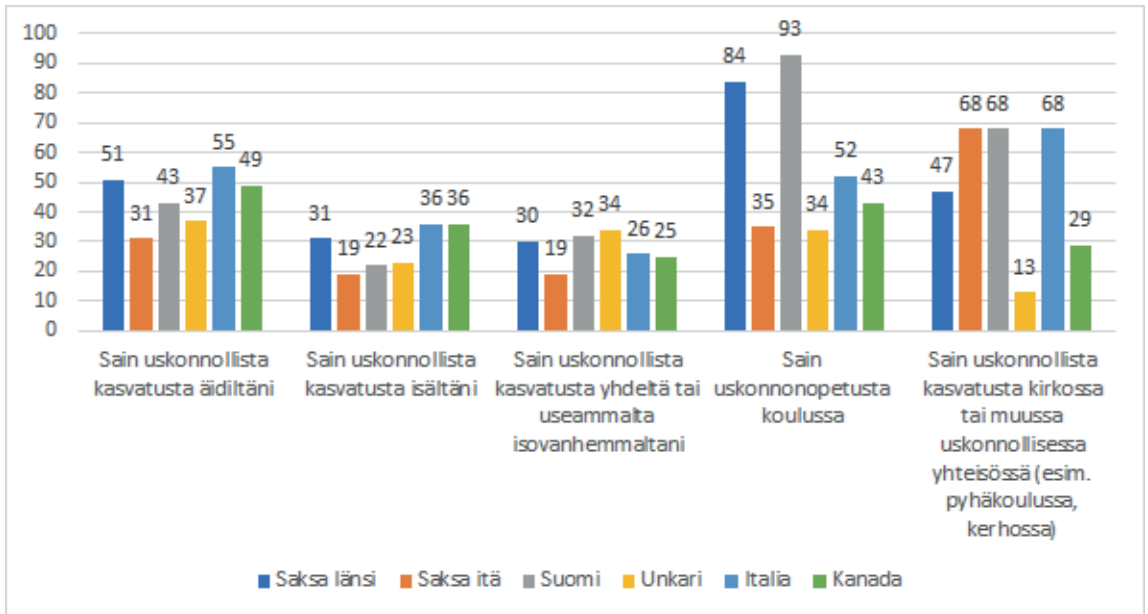
Haastatteluissa tuli esille myös kokemusten kaipuu - iästä riippumatta. Esimerkiksi Maija (G1) oli aktiivinen kirkon jäsen, joka toi haastattelussa esille myös omaa henkilökohtaista uskoaan. Hän kertoi odottaneensa äitinsä kanssa uskonnollista herätystä, mutta sitä ei ollut tullut. Tästä huolimatta hän oli jäänyt kaipaamaan uskonnollisen herätyksen kokemusta.⁵² Kokemusten kaipuu näkyi haastatteluissamme myös siten, että henkilö toivoi saavansa varmuuden Jumalan olemassaolosta, yhteydestä Jumalaan tai iankaikkisesta elämästä.

Parhaiten uskonnollista perinteensiirtoa tapahtuu haastatteluaineiston perusteella silloin, kun perheen uskonnollisuutta kannattelee sekä rakenteelliset tekijät (kuten kirkkoon kuuluminen ja rituaalit) että sisällölliset tekijät (kuten henkilökohtaiset kokemukset). Mikäli uskontoon liittyy ainoastaan rakenteita, uskonnollisuudella on taipumus ilmetä joko kulttuurikristillisyytenä, kirkkoon kuulumisena ilman henkilökohtaista uskoa (belonging without believing) tai siten, että uskonnollisuus näyttäytyy sääntöjen noudattamisena. Sääntöjen samaistaminen uskonnollisuuteen näkyi erityisesti vanhimmalla sukupolvella. Esimerkiksi eräs isoäiti kuvasi, miten heidän perheessään usko näkyi lasten hy-

50 F12/G3.

51 Esim. Maire F7/G1 ja Saimi F13/G1.

52 F10/G1.

Kuvio 3. Uskontokasvatus viidessä tutkimusmaassa. N=8 404.

vänä käytöksenä, joka perustui kristillisyyteen.⁵³ Hyvänä pidetty käytös yhdistettiin siis suoraan uskontoon. Toinen haastateltava puolestaan kertoi, että hänelle oli lapsuudessa luettu iltarukous, mutta myöhemmin hän oli ymmärtänyt, etteivät vanhemmat oikeasti itsekään uskoneet iltarukouksen sisältöön. Kyseessä oli vain jokaiseen iltaan kuuluva rituaali, jonka avulla lapset saatiin nukkumaan.⁵⁴ Rakenteillakin on kuitenkin oma merkityksensä. Mikäli uskonnollisuuden tai uskontoon liittyy ainoastaan sisällöllisiä tekijöitä, uskonto painottuu henkilökohtaisiin valintoihin ja kokemuksiin. Koska valinnat ja kokemukset eivät ole jaettuja, jatkuvuus on heikkoa.

Määrällisen aineiston perusteella näyttää siltä, että suomalaisissa perheissä uskonnollisuutta tukevia rakenteellisia tekijöitä ovat ennen kaikkea koulujen uskonnonopetus, seurakuntien uskontokasvatukseen osallistuminen ja iltarukous. Kaikkiaan 93 % tutkimukseen osallistuneista kertoi osallistuneensa koulujen uskonnonopetukseen ja kaksi kolmesta kertoi osallistuneensa seurakuntien tarjoamaan uskon-

tokasvatukseen. Selkeä kodissa saatu uskontokasvatus sen sijaan on Suomessa harvinaisempaa kuin useimmissa muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa. Vajaa puolet (43 %) kertoi saaneensa äidiltään uskontokasvatusta, joka viides (22 %) isältään.

Erilaisista perheessä esiintyvistä uskontokasvatukseen liittyvistä tavoista iltarukous oli Suomessa yleisempää kuin muualla. Joka kolmas vastaaja kertoi kodissaan olleen säännöllinen iltarukous lapsuudessa. Iltarukous on kuitenkin muiden uskonnollisten tapojen ohella vähentynyt. Kun yli 75-vuotiaista joka toinen kertoi säännöllisestä lapsuudenkodin iltarukouksesta, alle 25-vuotiaista näin kertoi joka neljäs (25 %). On kuitenkin huomattavaa, että jopa neljäsosa yli

53 F10/G1.

54 F1/G3b.

	Joustavuus ja dynaamisuus	Jähmeys ja staattisuus
Uskonto sukupolvien välillä	Eri sukupolvilla voi olla erilaiset tavat uskoa ja toteuttaa uskoa.	Seuraavalta sukupolvelta odotetaan samalaisista tapaa uskoa ja toteuttaa uskoa.
Usko ja uskomukset	Henkilökohtaisuus, voidaan kyseenalaistaa ja keskustella	Vain yksi tapa uskoa, ei kyseenalaistamista
Uskonnolliseen yhteisöön kuuluminen	Kuulumisen tapa ja kohde voivat vaihtua.	Vaatimus kuulumisesta samaan yhteisöön
Uskonnollinen kasvatus	Rohkaisu, halu antaa keinoja maailman ymmärtämiseen	Julistavuus, ankaruus, tiukkuus
Uskonto elämänkaareissa	Uskonnollisuuden muutokset ja etsintä luonnollisia asioita.	Säilyttäminen ja pysyvyys keskiössä, elämänkaaren aikana uskon odotetaan pysyvän samanlaisena.
Uskonnolliset yhteisöt ja niiden toiminta	Uskonnollisten yhteisöjen tulisi myös muuttua ja olla joustavia.	Uskonnollisten yhteisöjen tulisi vaalia perinteitä ja säilyä ennallaan.

Taulukko 2. Joustavuus ja dynaamisuus vs. jähmeys ja staattisuus perheiden jatkuvuustarinoissa uskonnollisuuden osa-alueilla.

75-vuotiaista on kertomansa mukaan kasvanut kodissa, jossa ei koskaan ole ollut iltarukousta. Alle 25-vuotiaista 42 % kertoi samaa.

Määrällisessä tutkimuksessa kysyttiin myös ruokarukouksesta ja muussa yhteydessä rukouksesta, uskonnollisten laulujen laulamisesta tai uskonnollisiin tilaisuuksiin säännöllisesti osallistumisesta. Nämä uskonnolliset tavat ovat suomalaisperheissä harvinaisempia kuin muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa. Vain 8 % suomalaisista perheistä on ollut säännöllinen ruokarukous. Uskonnolliset tavat eivät ole olleet yleisiä vanhemmissakaan ikäluokissa ja sukupolvien välinen uskonnollisuuden muutoskin on siten ollut vähäistä.

4) Joustavuus ja dynaamisuus vs. jähmeys ja staattisuus

Neljäs metateema uskonnollista jatkuvuutta ja katkoksia tarkastelevassa haastatteluaineistossa on joustavuus ja dynaamisuus vs. jähmeys ja staattisuus. Tämä metateema ja sen sisältämät erilaiset ajattelutavat tulevat haastatteluaineistossa esiin useilla eri uskonnollisuuden osa-

alueilla. Näitä ovat uskonto sukupolvien välillä, usko ja uskomukset, uskonnolliseen yhteisöön kuuluminen, uskonnollinen kasvatus, uskonto elämänkaareissa ja uskonnolliset yhteisöt ja niiden toiminta. Kullakin uskonnollisuuden osa-alueella haastatteluaineistossa näkyy sekä joustavaa ja dynaamista että jähmeää ja staattista suhtautumistapaa. Esimerkkejä joustavista ja dynaamisista sekä jähmeistä ja staattisista ajattelutavoista on esitetty taulukossa 2.

Haastatteluaineistossa joustavuus ja dynaamisuus sukupolvien välillä näkyy ymmärryksenä ja kannustuksena siihen, että nuorempi sukupolvi toteuttaa uskoa eri tavoin kuin vanhempi. Vastaavasti jähmeään suhtautumistapaan kuuluu ajattelu, jossa seuraavalta sukupolvelta odotetaan ja edellytetään samanlaista ajattelua ja toimintatapaa kuin itsellä.

Suhteessa uskoon ja uskomuksiin, joustavuus ja dynaamisuus näkyvät uskon henkilökohtaisuutena ja halukkuutena keskustella uskosta avoimesti, myös kyseenalaistaen ja tullen kyseenalaistetuksi. Jähmeys ja staattisuus suhteessa uskoon ja uskomuksiin taas ilmenevät esimer-

kiksi vain yhden oikean uskon korostamisena ja negatiivisena suhtautumisena kyseenalaistavaan keskusteluun, tai vaikkapa omien perheenjäsenten tai lapsien kysymyksiin. Joustavan ja dynaamisen suhtautumistavan omaava ihminen ei oleta uskon pysyvän samanlaisena sukupolvelta toiselle ja hän suhtautuu oman elämänkaaren aikana tapahtuviin uskonnollisuuden muutoksiin avoimesti. Eri elämänvaiheissa henkilö myös saattaa kokea eri yhteisön vastaavan paremmin omiin uskonnollisiin tarpeisiin. Joustava ja dynaaminen suhtautuminen uskonnollisuuteen näkyy perheen asenteissa siten, että perheenjäsenet suhtautuvat uskonnollisten yhteisöjen välillä tapahtuvaan liikkuvuuteen myönteisesti.⁵⁵

Myös määrällinen aineisto osoittaa, että uskonnollisuudessa tapahtuu elämänkaaren aikana usein muutoksia. Noin puolet vastaajista kertoi oman uskonnollisuutensa muuttuneen siten, että he olivat aineistonkeruuhetkellä joko enemmän tai vähemmän uskonnollisia kuin lapsena. Joka kolmas (31 %) kertoi muuttuneensa vähemmän uskonnolliseksi ja joka viides (19 %) uskonnollisemmaksi. Teini-iässä tapahtuneet uskonnollisuuden muutokset kuvattiin yleisimmin muutoksena vähäisempään uskonnollisuuteen (81 %), samoin nuorena aikuisuudessa (70 %). Aikuisuudessa tapahtuneita muutoksia kuvattiin puolestaan useammin muutokseksi aiempaa uskonnollisemmaksi (62 %). Määrällisen aineiston mukaan etääntyminen uskonnollisuudesta oli erityisen tyypillistä perheissä, joissa uskonnon kuvattiin olleen jossain määrin tai melko paljon esillä (3–4 asteikolla 1–5). Erittäin uskonnollisten perheiden jäsenet kokivat sen sijaan muita useammin elämänkaarensa muutoksen aiempaa uskonnollisemmaksi (26 % vrt. 18 % muissa ryhmissä). Vastaavasti staattisimmaksi uskonnollisuuttaan kuvaavat perheenjäsenet, joiden kodeissa uskonto ei ollut lainkaan läsnä.

Perheissä, joissa uskonnollinen jatkuvuus näyttäytyy haastatteluaineistossa kaikkein vahvimpana, esiintyy selvää joustavuutta esimerkiksi suhteessa uskonnollisiin yhteisöihin kuulumiseen ja osallistumiseen. Uskonnollisuuden katkokset puolestaan liittyvät usein staattisiin tai jähmeisiin käsityksiin ja käytäntöihin muun

muussa uskontokasvatuksessa. Esimerkiksi isovanhempien sukupolveen kuuluva Jaakko (G1) vieraantui uskonnollisuudesta ja valitsi ateistisen katsomuksen juuri omien vanhempiensa staattisten näkemysten vuoksi:

Ei millekään kompromisseille ollut koskaan sijaa vaan et se oli joko tai, että minun vanhemmillani oli aina oikeat vastaukset ja niitä ei voinu kyseenalaistaa, koska he vetosivat sitten, että tämä on sitaatti suoraan Raamatusta, että ei ole kriittisille kysymyksille ei ole sijaa ollenkaan.⁵⁶

Staattiset käsitykset ja toimintatavat eivät kuitenkaan yksiselitteisesti johda aina jatkuvuuden katkeamiseen, vaan ne voivat osaltaan myös tuottaa jatkuvuutta,⁵⁷ ja luoda niitä edellisessä luvussa kuvattuja rakenteita, jotka vahvistavat uskonnollisuutta.⁵⁸

LOPUKSI

Tässä artikkelissa olemme Mixed methods -tutkimusotteeseen perustuvalla tarkastelulla etsineet keskeisiä uskonnolliseen jatkuvuuteen ja katkoksiin vaikuttaneita tekijöitä suomalaisissa perheissä. Keskittymällä perheisiin olemme halunneet korostaa uskonnon sosiaalista luonnetta: yksilön uskonnollisuus ja siinä ilmenevät muutokset ovat vahvasti sidoksissa siihen yhteisöön, missä yksilö kasvaa. Tällöin oman perheen merkitys on keskeisin. Tarkastelemalla uskonnollisuuden muutosta nimenomaan perheen näkökulmasta pääsemme pureutumaan niihin perustekijöihin, jotka johtavat laajoihin uskonnollisuuden muutoksiin yhteiskunnassa.

55 Tästä teemasta enemmän ks. Tervo-Niemelä 2021.

56 F5/G1a.

57 Esim. F16/G1 ja G3.

58 Ks. edellinen sisältöä ja rakennetta käsittelevä osa.

Perheiden haastattelujen perusteella olemme kartoittaneet neljä metateemaa, jotka selittävät uskonnollisuuden muutosta perheen näkökulmasta. Nämä ovat: 1) uskonnosta puhuminen ja puhumattomuus, 2) turvallisuus ja läheisyys vs. turvattomuus ja etäisyys, 3) rakenne ja sisältö ja 4) joustavuus ja dynaamisuus vs. jähmeys ja staattisuus. Määrällisen aineistomme tulokset tukevat ja vahvistavat näitä metateemoja.

Tulosten perusteella uskonnon jatkuvuutta perheessä tukevat tekijät voidaan tiivistää seuraavasti. Uskonnosta puhutaan avoimesti. Uskonto linkittyy turvallisuuteen ja läheisyyteen niin perheen ihmissuhteiden tasolla, uskonnollisessa yhteisössä kuin uskon sisällössä. Uskonto sisältää sekä sitä tukevia muodollisia ja pysyviä rakenteita että henkilökohtaisen tason kokemuksia, tunteita ja merkityksellisyyttä. Uskonto näyttäytyy joustavana ja dynaamisena niin sukupolvien välillä, yksilöiden elämänkaareissa ja uskontokasvatuksessa kuin suhteessa uskon sisältöön, yhteisöön kuulumiseen ja sen toimintaan. Tällainen joustavuus näkyy muun muassa erilaisuuden ymmärtämisellä, hyväksymisellä ja muutosavoimuutena.

Suomessa uskontoa tukevia tärkeitä rakenteellisia tekijöitä ovat aineiston perusteella olleet sukupolvesta toiseen erityisesti koulujen uskonnonopetus, seurakuntien uskontokasvatus, mukaan lukien rippikoulu, sekä kotien iltarokous. Näistä iltarokouksen yleisyys on kuitenkin selvästi vähentynyt. Muut uskuntoon liittyvät tavat ovat olleet suomalaisissa kodeissa harvinaisia myös edellisillä sukupolvilla. Nämä rakenteelliset tekijät eivät kuitenkaan yksin riitä siirtämään uskonnollisuutta sukupolvelta toiselle, ellei niihin linkity henkilökohtaisen tason merkityksellisyyttä, tunteita ja kokemuksellisuutta.

Tutkimuksen tulokset vahvistavat aikaisempien tutkimusten havaintoa suomalaisten hiljaisuudesta ja puhumattomuudesta ja siitä, että uskonto on suomalaisille yksityisasiasia.⁵⁹ Vaikka perheiden sisällä on erilaisia puhumisen kulttuureja, suomalaisissa perheissä puhutaan vähemmän itselle tärkeistä asioista, mukaan lukien uskonnosta, kuin muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa. Puhumattomuuden kulttuuri näyttää kuitenkin aineiston valossa olevan

murtumassa: nuorille on aiempaa tyypillisempää suurempi avoimuus ja keskusteleminen.

Suomalaisissa perheissä perheenjäsenten väliset suhteet koetaan yleisesti ottaen jonkin verran etäisempinä kuin muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa. Sekä laadullisen että määrällisen aineiston perusteella suhteiden läheisyys selvästi vahvistaa uskonnon jatkuvuutta. Tutkimus osoittaa myös uskonnollisuuden vaikuttavan mielenkiintoisella tavalla perheen suhteiden läheisyyteen: uskonnolliset vanhemmat ja isovanhemmat koetaan läheisemmäksi kuin ei-uskonnolliset. Tutkimuksen vahvistama suomalaisten perheiden keskinäisten suhteiden etäisyys ja pitkä puhumattomuuden kulttuuri herättävät kysymyksen siitä, ovatko nämä osaltaan vaikuttaneet siihen, että uskonnollinen jatkuvuus Suomessa on heikentynyt niin selvästi viime vuosikymmeninä. Tulevaisuudessa onkin kiinnostavaa nähdä, miten perheiden sosiaalisten taitojen ja läheisyyden kehittyminen vaikuttaa jatkuvuuteen perheiden katsomuksissa ja uskonnollisuuden siirtymisessä.

Tulokset perheen ihmissuhteiden laadun tärkeydestä vahvistavat aikaisempien tutkimusten havaintoa, jonka mukaan turvalliset kiintymyssuhteet ja läheiset perheen sisäiset suhteet ovat merkityksellisiä perinteensiiirroissa.⁶⁰ Tutkimuksemme osoittaa vuorovaikutussuhteiden merkittävyyden paitsi perheen sisällä myös uskonnollisissa yhteisöissä ja yksilön omissa uskonnokäsityksissä. Etäisyys, ankaruus, tuomitsevuus ja staattisuus ovat omiaan etäännyttämään uskonnotta ja tuottamaan katkoksia uskonnollisuuden siirtymisessä sukupolvien välillä. Uskonnollisten yhteisöjen opetuksessa ja kotien uskontokasvatuksessa tapahtuva pelottelu, tyrkyttäminen,

59 Lehtonen & Sajavaara 1985; Hofstede 1994; Carbaugh et al. 2006; Kääriäinen, Niemelä & Ketola 2005, 113.

60 Granquist 1998; Kirkpatrick 2005; Bengtson et al. 2013, 192-194.

tuomitseminen tai yksilön riittämättömyyden korostaminen ja ankaran jumalakuvan luominen ovat aineistomme perusteella yksiselitteisesti uskosta etäännyttäviä tekijöitä.

Tutkimuksemme osoittaa, miten puhumattomuus ja turvattomuus myös altistaa ylisukupolvisille traumailla. Uskonnollinen jatkuvuus ei kuitenkaan edellytä kriisittömyyttä ja rikkoutumattomuutta. Aineistomme mukaan erilaiset kriisit ovat aivan yhtä yleisiä perheissä, joissa uskonto on tärkeä kuin perheissä, joissa se ei ole tärkeä. Kriisittömyyden sijaan on tärkeää, että perheissä suhtaudutaan kriiseihin läheisellä, turvallisella ja avoimella asenteella.

Tutkimuksemme tuo merkittävää uutta tietoa siitä, mitkä tekijät vaikuttavat perheissä uskonnolliseen jatkuvuuteen ja katkoksiin sukupolvien välillä. Tarkastelun vahvuutena on Mixed Method -lähestymistapa, jossa tutkimuksessa on hyödynnetty sekä määrällisiä että laadullisia menetelmiä. Käytössämme ollut kansainvälinen aineisto on myös mahdollistanut Suomen määrällisen aineiston tulosten vertailun neljään uskonnolliselta taustaltaan erilaiseen maahan ja niissä tapahtuneeseen kehitykseen. Artikkelissa esittämämme tulosten perusteella tutkimuksessa on mahdollista selvittää uskonnollista jatkuvuutta

eri sukupolvien välillä aiempaa kohdennetummin ja syvällisemmin.

TT, KM Kati Tervo-Niemelä on käytännöllisen teologian professori Itä-Suomen yliopistossa. Tutkimuksissaan hän on tarkastellut monipuolisesti uskonnollisuuden ja sukupolvien muutosta, kirkon toimintaa ja kirkon työntekijöiden ammatillista suuntautumista ja työhyvinvoinnin kysymyksiä.

- kati.tervo-niemela@uef.fi

TT Laura Kallatsa on käytännöllisen teologian tutkijatohtori Itä-Suomen yliopistossa. Tutkimuksissaan hän on kiinnostunut erityisesti suomalaisten eletystä uskonnollisuudesta sekä perhe-elämän kysymyksistä.

- laura.kallatsa@uef.fi

TT Jenni Spännäri on uskontososiologi ja tutkijatohtori, jonka tutkimusintresseissä ovat erityisesti uskonnon, elämänkulun, kasvun ja vanhenemisen teemat, sekä myötätunnon, merkityksellisyyden ja organisaatiotutkimuksen teemat.

- jenni.spannari@uef.fi

LÄHTEET

F1-F16. Transmission of Religion across Generation, Suomen haastatteluaineisto. 58 henkilön haastattelut 16 perheessä. Artikkelin kirjoittajien hallussa.

Survey on Family Religious Socialization in Germany, Finland, Italy, Hungary and Canada (CATI). 2021. Tutkimus uskonnollisesta perinteensiirrosta Saksassa, Suomessa, Italiassa, Unkarissa ja Kanadassa. N=8 404. Artikkelin kirjoittajien hallussa.

KIRJALLISUUS

- Banks, Marcus (2015). *Visual Methods in Social Research*. London: SAGE.
- Bengtson, Vern, Casey E. Copen, Norella M. Putney & Merrill Silverstein (2009). A Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion. *International Sociology*, 24, 325–345.
- Bengtson, Vern with Norella Putney & Susan Harris (2013). *Families and Faith: How Religion is Passed Down Across Generations*. Oxford: Oxford University Press.
- Beit-Hallamy, B. & M. Argyle (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London: Routledge.
- Beyer, Peter (2018). From Religion to Non-religion: Generations, Cohorts, and Migration in Canada in the Early 21st Century. Paper Presented at the Conference on *The Transmission of Religions across Generations: Transfer, Loss, and Reformation of Religion*, WWU, Münster, Germany. 18–19.5.2018.
- Chatters, Linda M. & Robert J. Taylor (2005). Religion and Families. *Sourcebook of Family Theory & Research*. Toim. Vern Bengtson, Alan C. Acock, Katherine R. Allen, Peggie Dilworth-Anderson & David M. Klein. Thousand Oaks: Sage, 517–541.
- Cornwall, Marie (1988). Influence of Three Agents of Religious Socialization. *The Religion and Family Connection: Social Science Perspectives*. Toim. Darwin L. Thomas. Salt Lake City, UT: Bookcraft, 207–231.
- Creswell, John W. (2015). *A Concise Introduction to Mixed Methods Research*. London: Sage.
- Davie, Grace (2002). *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton, Longman & Todd Ltd.
- Davie, Grace (2007). *The Sociology of Religion*. London: Sage.
- EVS 2017 (2020). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017) - Sensitive Data. *GESIS Data Archive, Cologne. ZA7501 Data file Version 1.0.0*, <https://doi.org/10.4232/1.13091>.
- Francis, Leslie J. & Laurence B. Brown (1991). The Influence of Home, Church and School on Prayer among Sixteen-year-old Adolescents in England. *Review of Religious Research* 33:2, 112–122.
- Grob, Sabine Z., Christoph Morgenthaler & Christoph Käppler (2009). Religious Socialization in the Family: A Multi-dimensional and Multi-level Perspective. *Empirical Theology in Texts and Tables*. Toim. Leslie J. Francis, Mandy Robbins & Jeff Astley. Leiden/Boston: Brill.
- Gärtner, Christel (2018). Change in Religious Conduct of Life within the Dynamics of Generational Transfer. *Religion im Kontext / Religion in Context. Handbuch für Wissenschaft und Studium*. Toim. A. Schnabel, M. Reddig & H. Winkel. Baden-Baden: Nomos, 337–351.
- Hopkins, Peter, Elizabeth Olson, Rachel Pain & Giselle Vincett (2011). Mapping Intergenerationalities: The Formation of Youthful Religiosities. *Transactions of the Institute of British Geographers* 36:2, 314–327.
- Hofstede, Geert (1994). *Cultures and Organizations: Software of Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*. London: HarperCollins.
- Ilg, Wolfgang, Kati Tervo-Niemelä & Christoph Maaß (2017). Believing, Belonging and Volunteerism in Adolescence: Predictive Factors from Childhood and Confirmation Time in a Multi-level Framework. *Confirmation Work, Faith and Volunteerism: A Longitudinal Study on Protestant Adolescents in the Transition towards Adulthood – European Perspectives*. Toim. Friedrich Schweitzer, Thomas Schlag, Henrik Simojoki, Kati Tervo-Niemelä & Wolfgang Ilg. München: Gütersloh, 114–129.
- Johnson, R. Burke & Anthony J. Onwuegbuzie (2004). *Mixed Methods Research: A Research Para-*

- digm Whose Time Has Come. *Educational Researcher* 33:7, 14–26. <http://www.jstor.org/stable/3700093> (luettu 30.8.2021).
- Kuusisto, Arniika (2011). *Growing up in Affiliation with a Religious Community: A Case Study of Seventh-day Adventist Youth in Finland*. Diss. Research on Religious and Spiritual Education 3. Münster: Waxmann.
- Kääriäinen, Kimmo, Kati Niemelä & Kimmo Ketola (2005). *Religion in Finland: Decline, Change and Transformation of Finnish Religiosity*. Publication No. 54 of the Church Research Institute. Tampere: Church Research Institute.
- Lehtonen, Jaakko & Kari Sajavaara (1985). *The Silent Finn. Perspectives on Silence*. Toim. D. Tannen & M. Saville-Troike. Norwood, NJ: Ablex Publ. Corp., 193–201.
- McIntosh, D.N. & B. Spilka (1995). Religion and the Family: *Handbook of Family Religious Education*. Toim. B. J. Neff & D. Ratcliff. Birmingham, AL: Religious Education Press, 36–60.
- Mustola, Marleena, Antti-Ville Kärjä, Marja Leena Böök & Johanna Mykkänen (2015). Johdanto. *Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa*. Toim. Marleena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja Leena Böök & Antti-Ville Kärjä. Verkkojulkaisuja 123, Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, 11–22. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/visuaaliset_menetelmat_verkko.pdf (luettu 22.8.2022).
- Niemelä, Kati (2007). Alienated or Disappointed? Reasons for Leaving the Church in Finland. *Nordic Journal of Religion and Society* 20:2, 195–216.
- Niemelä, Kati (2011). Heikkeneekö uskonnollisuus ikäryhmissä? Uskonnollinen kasvatusta ja sen merkitys uskonnollisuuden selittäjänä. *Uskonto suomalaisten elämässä: Uskonnollinen kasvatusta, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Kimmo Ketola, Kati Niemelä, Harri Palmu & Hanna Salomäki. Tampere: Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja, 40–59.
- Niemelä, Kati (2015). No Longer Believing in Belonging: A Longitudinal Study of Generation Y from Confirmation Experience to Church Leaving. *Social Compass* 62:2, 172–186.
- Olbertz-Siitonen, Margarethe & Marko Siitonen (2015). The Silence of the Finns: Exploring the Anatomy of an Academic Myth. *Sociologia* 52:4, 318–333.
- Pew Research Center (2017). The Changing Global Religious Landscape. <https://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/> (luettu 22.8.2022).
- Pew Research Center (2019). In U.S., Decline of Christianity Continues at Rapid Pace. An Update on America's Changing Religious Landscape. <https://www.pewforum.org/2019/10/17/in-us-decline-of-christianity-continues-at-rapid-pace/> (luettu 22.8.2022).
- Pollack, Detleff (2008). Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings. *Social Compass* 55:2, 168–186.
- Pollack, Detleff, Olaf Müller & Gerd Pickel, toim. (2012). *The Social Significance of Religion in the Enlarged Europe: Secularization, Individualization and Pluralization*. Surrey, England/Burlington, VT, USA: Ashgate.
- Salomäki, Hanna, Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg (2020). *Uskonto arjessa ja juhlassa: Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2016–2019*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Schwab, Ulrich (1995). *Familienreligiosität: Religiöse Traditionen im Prozess der Generationen*. Habilitationsschrift. Stuttgart.
- Schwab, Ulrich (2007). Religion. *Das Handbuch zur ersten Erziehungs- und Sozialisationsinstanz*. Toim. Jutta Ecarius. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 500–517.
- Smith, Christian (2003). Theorizing Religious Effects among American Adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion* 42:1, 17–30.
- Stolz, Jörg, Judith Könnemann, Mallory Schneuwly Purdie, Thomas Englberger & Michael Krüggeler (2016). *(Un)believing in Modern Society: Religion, Spirituality and Religious-Secular Competition*. London and New York: Routledge.
- Tervo-Niemelä, Kati (2018). Ikä- ja sukupolvi vaikutteet uskonnollisuudessa. *Uskontosociologia*. Toim. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira. Helsinki: Eetos, 141–152.

- Tervo-Niemelä, Kati (2021). Kodin perintöä seuraten ja muokaten: Tapaustutkimus uskonnollisen yhteisön merkityksestä onnistuneessa uskonnollisessa perinteensiirrossa sukupolvelta toiselle. *Uskonto – yhteisö – yksilö: Uskonnollinen kehitys moninaistuvassa yhteiskunnassa*. Toim. Suvi-Maria Saarelainen, Anuleena Kimanen & Tapani Innanen. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 297. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Vaismoradi, M., H. Turunen & T. Bondas (2013). Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive Study. *Nursing and Health Sciences* 15:3, 398–405.
- Voas, David & Stefanie Doebler (2011). Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4:1, 39–62.
- Voas, David & Ingrid Storm (2012). The Inter-Generational Transmission of Churchgoing in England and Australia, *Review of Religious Research* 53:4, 377–395.
- Voas, David & Laura Watt (2014). *The Church Growth Research Programme: Report on Strands 1 and 2. Numerical Change in Church Attendance: National, Local and Individual factors*. https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2019-08/Report_Strands_1_2_rev2%20%28from%20CGR%20website%29.pdf (luettu 21.6.2021).
- Voas, David & Mark Chaves (2014). Is the United States a Counterexample to the Secularization Thesis? *American Journal of Sociology* 121: 5, 1517–1556.
- Woodhead, Linda (2018). Intergenerational Transmission and the Rise of "No-religion" in Britain: Some Findings and Research Questions. Paper Presented at the Conference on *The Transmission of Religions across Generations: Transfer, Loss, and Reformation of Religion*, WWU, Münster, Germany 18–19.5. 2018.